

Ο κανόνας του κέντρου, οι όψεις της περιφέρειας και οι επιθετικοί προσδιορισμοί τύπου στην ιστορία της λογοτεχνίας

του Δημήτρη Αγγελάτου

1 Θα ήθελα εξ αρχής να σημειώσω ότι οι παρατηρήσεις μου για τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ κέντρου και περιφέρειας στο πλαίσιο μιας λογοτεχνικής παράδοσης έχουν ως σημείο αφετηρίας τα προβλήματα τα οποία καλείται να αντιμετωπίσει ο φιλόλογος όταν αποφασίσει (κανείς δεν του το απαγορεύει άλλωστε) να γράψει μια ιστορία λογοτεχνίας με όρους διαφορετικούς από τους καθιερωμένους: χρησιμοποιώντας δε τον όρο λογοτεχνική παράδοση, εννοώ—για να μην παρεξηγούμαστε— μια λογοτεχνία γραμμένη ή γραφόμενη σε ορισμένη γλώσσα, και αφήνω, φυσικά προσώρας μόνον, έξω από το λογαριασμό το ζήτημα της εφεύρεσης εθνικών λογοτεχνιών για να εξυπηρετηθούν ποικίλοι ιδεολογικοί στόχοι σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες.

Οι παρατηρήσεις μου, λοιπόν, που θα εξειδικευθούν στην περίπτωση της λογοτεχνίας που εξακολουθεί να γράφεται (στα ελληνικά) στην Κύπρο, συνδέονται και τροφοδοτούνται από ένα εγχείρημά μου με αντικείμενο τη συγγραφή μιας ιστορίας της λογοτεχνίας που γραφόταν (σε ελληνική γλώσσα) στα Επτάνησα (και όχι της «επτανησιακής» λογοτεχνίας) από τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1860.

2 Θα ξεκινήσω με μια άποψη που διατυπώνει ο Π. Μουλλάς για τον αποτελεσματικότερο τρόπο συγγραφής μιας άλλου τύπου ιστορίας της λογοτεχνίας, συνοψίζοντας ήδη διαμορφωμένους συνδυαστικούς (από άποψη μεθόδου) όρους στο πεδίο των φιλολογικών σπουδών: «*Η*

λογοτεχνία», σημειώνει, «καλείται να δείξει την ιστορία της (και την ιστορικότητά της), όχι πια ως εθνικό, ταξικό ή ατομικό τεκμήριο, αλλά ως κειμενική και διακειμενική πραγματικότητα, ως τρόπος επικοινωνίας και ως δέσμη κωδίκων, ως τεχνική και ως θεσμός, ως χώρος λειτουργίας των ειδών και ως διαδοχή συστημάτων, ως “παράδειγμα”, ως διαδικασία πρόσληψης κ.λπ.»¹

Η ιστορία της λογοτεχνίας εννοείται και γράφεται όχι ως κατάλογος έργων ή ονομάτων συγγραφέων (όπως π.χ. το *Σχεδίασμα Κατόπτρου της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας 1550-1838* του Ιωσήφ Δε Κιγάλλα [Ερμούπολη, 1846]), ούτε με αυστηρά υποκειμενικά κριτήρια (βλ. για παράδειγμα τη στάση των Φαναριωτών για τους Επτανήσιους στις ιστορίες του Ιακωβάκη Ρίζου Νερούλου και του Αλέξ. Ρίζου Ραγκαβή), αλλά ως αλληλουχία τομών και συνεκτικών βάσει του εννοιολογικού άξονα *μονιμότητα-μετασχηματισμός*, σε ενδολογοτεχνικό επίπεδο (: θεματικές κατηγορίες, ρητορικά σχήματα, υφολογικά στοιχεία, αφηγηματικές δομές, λογοτεχνικά είδη, τύποι λόγων), χάρη στην οποία αλληλουχία μπορεί κανείς να οδηγηθεί σύμφωνα πάντα με τον Π. Μουλλά στην «*ερμηνεία ουσιαστών λογοτεχνικών σχέσεων*» (ό.π.) σε επικοινωνιακή πλέον βάση.

3 Η έννοια συνεπώς της *τομής* και η συμπληρωματική της, της *συνέχειας*, παίρνουν ποικίλες μορφές ανάλογα με τις κάθε φορά ιστορικές (χώρο-χρονικές) συγκυρίες και συνδέονται με ιδεολογικά και λογοτεχνικά ρεύματα, σχολές, γενιές, κύκλους, συγκεκριμένους συγγραφείς και έργα, ακόμα και με κείμενα που ξεχωρίζουν μέσα από το συνολικό έργο κάποιου συγγραφέα, όπως π.χ. ο *Δον Κιχώτης* του Θερβάντες, τα *Άνθη του Κακού* του Μπωντλαίρ ή η *Έρμη Χώρα* του Έλλιοτ, ακόμα ίσως και σε—πιο μικροσκοπικό επίπεδο— με μεμονωμένα διηγήματα

ή ποιήματα μιας συλλογής, όπως το «Εμβρατήριο πένθιμο και κατακόρυφο» του Καρυωτάκη, ή ακόμα και σε επίπεδο στίχων (βλ. αίφνης τους παρακάτω τέσσερις στίχους από τον *Απόκοπο* του Μπεργαδή: «*Χριστέ, να ράγην το πλακί, να σκόρπισεν το χώμα, να γέρθημαν οι ταπεινοί από τ' ανήλιον στρώμα! Να διάγειρεν η όψη μας, να στράφη η ελικιά μας, να λάλησεν η γλώσσα μας, ν' ακούσθην η ομιλία μας!*»).

Όλες αυτές οι μορφές *τομής* μαζί με τις αντίστοιχες της *συνέχειας* αποτελούν αποφασιστικούς παράγοντες στην κατεύθυνση της ενδοκειμενικής ιστορίας της λογοτεχνίας, η οποία επιχειρεί να ανασηματολογήσει μέσα σ' ένα επικοινωνιακής τάξεως πλέγμα τους ποικίλους όρους που «επιτρέπουν» ή «απαγορεύουν» τη, σε ορισμένες εποχές και σε ορισμένο γεωγραφικό μήκος, διαμόρφωση μιας λογοτεχνικής ζωής, η οποία μπορεί είτε να συνεχίζει μια παράδοση είτε να δημιουργεί νέα, διαφοροποιούμενη από άλλη ή άλλες προηγούμενες.

4 Οι περιπτώσεις της Κρήτης για έναν περίπου αιώνα (από το μέσον του 16ου μέχρι το 1669) και των Επτανήσων για μια περίοδο από το 1830 περίπου μέχρι τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα είναι άκρως διαφωτιστικές για τις έννοιες της *τομής* και της *συνέχειας*, καθώς και για την προβληματική (μέσα στο πλαίσιο μιας ιστορίας της λογοτεχνίας ενδοκειμενικής κατεύθυνσεως) συνάρτησή τους τόσο με τους αντιστοιχικούς όρους του τίτλου της ανακοίνωσής μου: *κέντρο-περιφέρεια*, όσο και με τα παράγωγα επίθετα που χρησιμοποιούνται στις γνωστές ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας για τον τοπικού περιεχομένου ορισμό περιπτώσεων λογοτεχνικής παραγωγής, η οποία είτε δημιουργεί νέα δεδομένα στο corpus μιας λογοτεχνικής παράδοσης είτε όχι. Αναφέρο-

• Ο Δημήτρης Αγγελάτος είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κύπρου

• Το κείμενο αποτελεί ανακοίνωση στο Συμπόσιο «Η Ελληνική λογοτεχνία στο κέντρο και στην Κύπρο. Συγκλίσεις και αποκλίσεις» (Αθήνα, 17-19.9.1998)

μαι συγκεκριμένα στις περιπτώσεις των σταθερά χρησιμοποιούμενων στο πεδίο της νεοελληνικής φιλολογίας *επιθέτων κρητικός και επτανησιακός*, για να ορίσθούν αντίστοιχα η λογοτεχνία της ακμής στην Κρήτη και η σχολή των ποιητών εκείνων που υποτίθεται ότι (γιατί στην πράξη κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει) ακολουθούν το καλλιτεχνικό παράδειγμα του έργου του Δ. Σολωμού, την «κληρονομιά του Σολωμού» (για να θυμηθούμε τον τίτλο του σχετικού κεφαλαίου της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Κ.Θ. Δημαρά).

Δεν θα με απασχολήσει η περίπτωση του προσδιορισμού *κρητικός* για τη δήλωση αυτής της οριζικής στιγμής της νεοελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης, ο οποίος προσλαμβάνει τουλάχιστον γλωσσολογικές διαστάσεις στις μεταγενέστερες χρήσεις του από επίδοξους πλὴν ατελείς επιγόνους: θα επιμένω λίγο στη δεύτερη που είναι πιο σύνθετη, άρα πιο διαφωτιστική για τον μεθοδολογικό προβληματισμό του ιστορικού της λογοτεχνίας ενδοκειμενικής κατευθύνσεως. Αν η λογοτεχνία της Κρήτης εκείνης της εποχής δεν πρόλαβε, λόγω της τουρκικής κατάκτησης, να ατονήσει, με αποτέλεσμα να εγκλωβίσει τρόπον τινά το ιδιαίτερο στίγμα της, την *τομή* της, δεν ισχύει το ίδιο με την υποτιθέμενη επτανησιακή λογοτεχνία, η οποία μετά τον Δ. Σολωμό έπεσε σταδιακά και δυστυχώς αναπόφευκτα στο δόκανο της κοινωνικής αγνώρισης και εθνικής καταξίωσης, που προσέφεραν οι θεσμικά κατοχυρωμένοι Ποιητικοί Διαγωνισμοί του Πανεπιστημίου Αθηνών (1851-1877), η καθαρεύουσα, ο εξαρχαϊσμός και η μεγαληγορία των Ρομαντικών της Αθήνας, και σχεδόν ταυτόχρονα στο βωμό της «Μεγάλης Ιδέας», με οριακό σημείο αναφοράς την ένωση των νησιών του Ιονίου με την Ελλάδα (1864).

Υπάρχει συνεπώς και ποια είναι η διαφορά που θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε μεταξύ διατυπώσεων όπως: «Η ποίηση στα Επτάνησα' στον 19ο αιώνα» και «Η επτανησιακή ποίηση στον 19ο αιώνα»;

Η πρώτη δεν αφήνει περιθώρια παρανοήσεων και παρερμηνειών. Το γεωγραφικό μήκος και πλάτος δίνει μαζί με τον προσδιορισμό χρόνου σαφείς πληροφορίες, παρακάμπτοντας τους ρητορικούς και ιδεολογικούς σκοπέλους της απόδοσης ιδιοτήτων: πρόκειται για την ποίηση που γράφεται -εννοείται στα ελληνικά- μόνο στα Επτάνησα (από γηγενείς, ετερόχθονες μόνιμα εγκατεστημένους ή παρεπιδημούντες) σε ορισμένη χρονική περίοδο, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της οποίας

και ο ανακαινιστικός ή μη ρόλος της μένουν να διερευνηθούν. Σύμφωνα με τη δεύτερη διατύπωση, ορίζεται μια ενότητα, η «επτανησιακή ποίηση», χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η διαφοροποιητική λειτουργία και αξία (ή *τομή*), που ενδεχομένως έχει, αλλά αντίθετα με βάση τη ληξιαρχική πράξη και το πιστοποιητικό γέννησής των συγγραφέων, ούτως ώστε ένας Επτανήσιος να μπορεί να γράφει «επτανησιακή» ποίηση, όπουδήποτε και αν τύχαινε να βρεθεί (και ιδιαίτερα στην Αθήνα) στη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Το ζήτημα όμως που τίθεται είναι, για να φέρω δύο αρκούντως ενδεικτικά παραδείγματα, κατά πόσον τα ποιήματα που γράφουν ο Γεώργιος Τερτσέτης ευρισκόμενος στην Αθήνα από τη μια, και ο Γεώργιος-Κανδιδάκης Ρώμας στην Κέρκυρα από την άλλη (ο τελευταίος μάλιστα αφιερώνει τη συλλογή του *Άνθη* [1853] στον Σολωμό), είναι όντως «επτανησιακά», εγγράφονται δηλαδή σ' έναν κανόνα που έχει διαμορφωθεί σε αναπαράθεση με το ελλαδικό κέντρο, όχι βεβαίως ληξιαρχικά (εδώ δεν υπάρχει ασφαλώς η παραμικρή αμφιβολία: και οι δύο είναι Επτανήσιοι), αλλά βάσει ενδολογοτεχνικών κριτηρίων. Η αλλιώς: χαρακτηρίζονται τα ποιήματα αυτά από κάποια στοιχεία ύφους, δομής, κλπ., μέσω των οποίων θα ήταν εφικτό να τα διαφοροποιήσουμε ως «επτανησιακά» από άλλα ποιήματα που γράφονται την ίδια περίπου εποχή αντίστοιχα στο ελλαδικό κέντρο (τα ποιήματα π.χ. του Παναγ. Σούτσου) ή στην επτανησιακή περιφέρεια (π.χ. τα ποιήματα του Ιούλ. Τυπάλδου);

Η απάντηση είναι σαφώς αρνητική και στις δύο περιπτώσεις. Η ιδιότητα του να είναι αυτά τα ποιήματα «επτανησιακά» θα βόλευε για κάποιους λόγους ψυχολογικής ενδεχομένως τάξεως ποιητές όπως ο Τερτσέτης ή ο Ρώμας, που ανήκαν κάποτε στον κύκλο των οικείων του Σολωμού, ακολούθησαν όμως άλλο καλλιτεχνικό δρόμο, επειδή αυτή ήταν η φορά των πραγμάτων, και βέβαια καλά έκαναν αν θέλησαν να ενταχθούν ή να επιχειρήσουν να ενταχθούν στον κανόνα του θριαμβευόντος κέντρου: ανάλογες διαρροές συμβαίνουν μέχρι τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα με χαρακτηριστικότετο παράδειγμα του Λ. Μαβίλη, ο οποίος, όπως άλλωστε και ο Στέφ. Μαρτζώκης, είναι ληξιαρχικά και μόνον Επτανήσιος.

Από τη στιγμή λοιπόν, που δημιουργείται ένα εθνικό κέντρο μέσα στη λογοτεχνική παράδοση σε νεοελληνική γλώσσα, δηλαδή η Αθήνα στην τρίτη δεκαετία του 19ου

αιώνα, οι μέχρι εκείνη τη στιγμή δεσπόζουσες ενδολογοτεχνικές ιδιαιτερότητες (η *επτανησιακή* π.χ. που διαμορφώνεται από τον Δ. Σολωμό) οδηγούνται σταδιακά μέσω συνεχιστών στο νέο κέντρο, υποβαθμιζόμενες ταυτόχρονα, για να αφομοιωθούν με πιο αποτελεσματικό τρόπο, σε περιφερειακές, σε παραλλαγές, κλπ.

Υφίσταται κατά συνέπεια μια «επτανησιακή» σχολή που διαφοροποιείται από τον Ρομαντισμό της Αθήνας με τον τρόπο, ως πούμε, που διαφοροποιείται ο Σολωμός από τη δεκαετία του 1830 ιδιαίτερα (γιατί οι πρώτες ποιητικές επιδόσεις του της δεκαετίας του 1820 γίνονται σε γενικές γραμμές ήπια δεκτές από τους Φαναριώτες της Αθήνας) και εξής (αναφέρομαι στο *μεικτό* αλλά *γησιο* τρόπο καλλιτεχνικής σύνθεσης, που διέπει το ώριμο έργο του); Και ταυτόχρονα: υπάρχουν συνεχιστές του Σολωμού που προωθούν, ο καθένας με τους όρους του, το σολωμικό έργο στον υψηλότερο αναβαθμό της εγελιανής σύνθεσης, έτσι όπως τη φανταζόταν ο Πολυλάς και συστηματικότερα ο Καλοσογούρος; Η απάντηση είναι ξανά αρνητική και στις δύο περιπτώσεις, αφού ακόμα και οι συνεχιστές, όπως ο Ιούλ. Τυπάλδος, δεν διατηρούν παρά τον απόηχο του ώριμου σολωμικού έργου *συνεχίζοντας* (ατελώς) τη γραμμή της *τομής* του *μεικτού* αλλά *γησιου* τρόπου, η οποία γίνεται ολοένα και πιο δυσδιάκριτη, για να χαθεί εντελώς γύρω στη δεκαετία του 1860.

5 Είναι καιρός όμως να περάσουμε στην Κύπρο και τη λογοτεχνία που γράφεται εκεί στα ελληνικά, για να θέσουμε από την οπτική γωνία της ιστορίας της λογοτεχνίας που με ενδιαφέρει, το αυτονόητο ερώτημα για το περιεχόμενο και τη νομιμότητα του όρου *κυπριακή λογοτεχνία*, συνοδευόμενου ή όχι από χρονολογικές ενδείξεις, εννοούμενου ως *τομή* στο πλαίσιο της λογοτεχνικής παράδοσης σε νεοελληνική γλώσσα, η οποία έχει, ενδεχομένως, άδικα αγνοηθεί από τους ιστορικούς της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Και βέβαια τα πράγματα ως προς την αντίστιξη *κέντρο-περιφέρεια* δεν δημιουργούν ιδιαίτερα προβλήματα με το *Χρονικόν* του Λεοντίου Μαχαιρά (τρίτη ή τέταρτη δεκαετία του 15ου αιώνα) και τις *Ρίμες Αγάπης* (β' ήμισυ 16ου αιώνα). Τα έργα αυτά απέχουν μεν αρκετά μεταξύ τους, αποτελούν όμως τα δύο ορατά ακραία όρια (τι συμβαίνει ενδιάμεσως μένει ακόμα να διερευνηθεί) μιας σημαντικής λογοτεχνικής ζωής, εντελώς παράλληλης (με χρονολογικά και ενδολογοτεχνικά κριτή-

ρια) με εκδήλη της Κρήτης (όπου και σπουδαία δείγματα ήδη από το β' ήμισυ του 14ου αιώνα, με τον Στέφ. Σαγλίτη και λίγο αργότερα με τον Μαρίνο Φαλιέρο και τον Μπεργαδή, συγχρόνους του Μαχαιρά) και σε ορισμένο βαθμό των Επτανήσων, από την αρχή δηλαδή του 16ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία 1560-1570, όταν η Κρήτη αναλαμβάνει πάλι τον ηγετικό ρόλο της, για να ακολουθήσει η περίοδος της ακμής μέχρι το 1669. Αν λοιπόν μέσα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης λογοτεχνικής ζωής διάρκειας δύο και πλέον αιώνων (β' ήμισυ 14ου μέχρι 1570/1) είναι αισθητή μια ενδοκειμενική *τομή* που προηγείται της αντίστοιχης της λογοτεχνίας της ακμής στην Κρήτη, αυτή πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στις πρώτες δεκαετίες του 15ου αιώνα, μεταξύ *Απόκοπου* και *Χρονικού*, ή και συνδυαστικά (αυτό όμως δεν είναι του παρόντος για να αναπτυχθεί).

Κατά πόσον όμως είναι δυνατόν το έργο του Μαχαιρά να γίνει αφετηριακό σημείο ανήνευσης μιας *κυπριακής* ιδιαιτερότητας σε επίπεδο λογοτεχνικών δομών, ώστε να ξαναπαύσουμε το νήμα από το *Έρωτος Αποτελέσματα* (1792) του Ι. Καρατζά, τα *Νέα Κύπρια Έπη* (1836) του Μάρκου Ανδρεάδη, τον *Θέρσανδρο* (1847) του Επαμ. Φραγκούδη, τα *Ποιήματα* (1879) του Θρασ. Ρώπα ή ακόμα την *Ασθενή Λύρα* (1882) του Βασ. Μιχαηλίδη, κ.ο.κ., πράγμα το οποίο εύλογα μπορούμε να ισχυριστούμε ότι συμβαίνει με τον *Απόκοπο*, η *κρητική* ιδιαιτερότητα του οποίου φτάνει μέχρι τον Γ. Χορτάτζη και τον Β. Κορνάρο, αλλά όχι ασφαλώς μέχρι τον Ν. Καζαντζάκη ή τον Παντ. Πρεβελάκη;

Ή, για να θέσω το ερώτημα με πιο σύγχρονους όρους: διακρίνεται στην ποίηση που γράφεται στην Κύπρο, μια *τομή* της τάξεως, για παράδειγμα, της τελευταίας συλλογής του Καρυωτάκη *Ελεγεία και Σάτιρες* (1927), που ανοίγει το δρόμο του μοντερνισμού στη νεοελληνική ποίηση (και βέβαια ο Καρυωτάκης δεν γράφει «αρκαδική» ποίηση, λόγω του ότι γεννήθηκε στην Τρίπολη), ή της τάξεως της *Κίχλης* του Σεφέρη; Νομίζω πως όχι.

Όσο με επικιά όπως *Η ενάτη Ιουλίου 1821 εν Λευκωσία* και *Η Χιώτισσα*, ή λυρικά συνθέματα όπως *Η Ανεράδα*, όλα του Βασ. Μιχαηλίδη στα χρόνια 1888-1895, συνεχίζονται αφηγηματικές, υφολογικές και ειδολογικές γραμμές της νεοελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης, που ξεκινούν είτε από τον Ρομαντισμό της Αθήνας (από επικιά συνθέματα του τύπου *Η Τουρκόμαχος Ελλάς* του Αλέξ. Σούτσου), είτε από τα

Επτάνησα, χωρίς τα συνθέματα αυτά να υπολείπονται (ως *συνέχεια*, εννοείται, της *τομής* του *Κρητικού* του Δ. Σολωμού) άλλων, όπως π.χ. —για να μείνω μόνο στην περίπτωση της *Ανεράδας*— της *Φοινικιάς* (1900) του Κ. Παλαμά. Εδώ η αδικία της ιστορίας της λογοτεχνίας (το όνομα του Βασ. Μιχαηλίδη απουσιάζει παντελώς από τις γνωστές ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας, όχι όμως η *Φοινικιά*) μπορεί να αποκατασταθεί, υπό τον όρο να εννοηθούν οι σειρές των λογοτεχνικών κειμένων στον λειτουργικό άξονα: *τομή-συνέχεια*: το ίδιο, τηρουμένων των αναλογιών, θα ελεγα ότι ισχύει με το έργο μεταγενέστερων σημαντικών ποιητών και πεζογράφων όπως ο Κ. Μόντης και ο Γ.Φ. Πιερίδης, και στις μέρες μας με το έργο του Κυρ. Χαρολαμπιδή και του Θεοδ. Νικολάου.

Η κυπριακή κατάγωγή του έργου των παλαιών ποιητών και πεζογράφων (όχι μόνο αυτών βέβαια αλλά και άλλων) δικαιολογεί από μόνη της, δηλαδή ληξιαρχικά, μια *κυπριακή* ιδιαιτερότητα, λόγω ή, το πιο σημαντικό, *χάρη* στην οποία θα έπρεπε και επισήμως (μέσα δηλαδή στις ιστορίες της λογοτεχνίας) το έργο αυτό να αναγνωριστεί και να κατοχυρωθεί στο πλαίσιο της νεοελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης.

Εξαρτάται από ποιο σημείο αντιμετωπίζουμε το ζήτημα. Αν θα εννοήσουμε την ιστορία της λογοτεχνίας ενδοκειμενικά, τότε πιστεύω ότι από την εποχή του Μιχαηλίδη μέχρι σήμερα, η λογοτεχνία στην Κύπρο ακολουθεί νήματα που τη συνδέουν δυναμικά (στις καλύτερες περιπτώσεις) με σημαντικούς πυρήνες, με *τομές*, της νεοελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης, χωρίς να μπορώ —εγώ τουλάχιστον— να διακρίνω μια *τομή*, ανάλογη με αυτή του Μαχαιρά ή/και του *Απόκοπου*, ανάλογη με αυτή της λογοτεχνίας της ακμής στην Κρήτη, ανάλογη με αυτή του Δ. Σολωμού.

Αν τώρα εννοούμε την ιστορία της λογοτεχνίας ως μια δικαίωση τοπικής εμβέλειας (ιστορίες ή επισκοπήσεις μιας κυπριακής λογοτεχνίας, ανάλογης με την πελοποννησιακή, την συριανή, την σκιαθίτικη, την κοζανίτικη, τη θρακιώτικη, κ.ο.κ.), καλό είναι (και μαζί συμπαιθής η προσπάθεια) να το δηλώνουμε, γιατί αλλιώς τα πράγματα οδηγούνται —όπως στην περίπτωση της Κύπρου, του μόνου, πλην της Ελλάδος, κράτους με επίσημη γλώσσα την ελληνική— σε επικίνδυνες τροχιές.

Γιατί μπορεί μεν ο τάδε ή ο δένας σημερινός ποιητής να είναι Κύπριος, αν όμως το έργο του εξακολουθεί να λογίζεται ως «κυπριακό» και όχι αναπόσπαστο κομμάτι

της νεοελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης, εκεί όπου δηλαδή αναμετράται με άλλους, αναζητώντας μέσα από τον εδώ και αιώνες διαμεσολαβημένο και παλιμψηστο λόγω της νεοελληνικής ποίησης, τρόπους επαβολής (δεν συνυπάρχουν ειρηνικά τα λογοτεχνικά κείμενα στο σώμα μιας παράδοσης), τότε οι αφελείς (στην καλύτερη περίπτωση) μεταφυσικές θεωρήσεις περί μιας αλώβητης «κυπριακής» λογοτεχνικής οντότητας, που έχουν ήδη εγκαθιδρυθεί στο νησί, βοηθούσης και της ελλαδικής «μεγαλοφυχίας», αδιάλυτο πλέγμα ιστορικο-πολιτισμικών αδιεξόδων και ενοχών, δημιουργούν μια πρώτης τάξεως ιδεολογική πλέον εμπλοκή, διανοίγοντας ταυτόχρονα ένα μεγάλο πεδίο έρευνας για τους τρόπους κατασκευής και δικαίωσης κρητικών λογοτεχνιών.

6 Υποστηρίζω την άποψη, τελειώνοντας, ότι από τη στιγμή που τόσο ιστορικοί, θεωρητικοί, κριτικοί της λογοτεχνίας όσο και οι ίδιοι οι συγγραφείς, υποτάσσουν εξαλείφοντας (συνειδητά ή μη) τις ενδολογοτεχνικές *τομές* και *συνέχειες* σε ορισμένο δίκτυο εννοιολογικών και ιδεολογικών συναρτήσεων, τα πράγματα γίνονται σίγουρα περίπλοκα, ενώ στην περίπτωση της συνειδητής υπαγωγής γίνονται επιπλέον και επικίνδυνα: όντως, όταν οι επιθετικοί ή άλλοι προσδιορισμοί τόπου —κατάλληλοι για την απόδοση ανθρωπολογικών χαρακτηριστικών, συμπεριφορών ή στάσεων ζωής γενικότερα— υπεριοχύνουν μέχρις (συνειδητά ή μη) εξοντώσεως του αντιπάλου, της σήμανσης, δηλαδή, αυτού του ίδιου του τόπου ως όρου δηλωτικού —και όχι συνδηλωτικού— συγκεκριμένου γεωγραφικού μήκους και πλάτους, ή γεωγραφικού παράλληλου, αν προτιμάτε, αλυσιδωτές ιδεολογικές, φιλολογικές και λογοτεχνικές επιπτώσεις κάνουν την αναπόφευκτη εμφάνισή τους.

Και βέβαια οι επιπτώσεις αυτές είναι ιδιαίδοντως αισθητές σε ιστορικές περιόδους, όπου η λογοτεχνία σε έναν τόπο έχει για διάφορους λόγους ατονίσει, εγγλωβισμένη είτε σε στερεότυπα, είτε στη βαριά σκιά κάποιου αξεπέραστου προγόνου, είτε στη μαγγανεία της κοινωνικής και πολιτικής αναγνώρισης και οιονεί καταξίωσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Βλ.: «Η λογοτεχνική ιστορία: παρελθόν ή μέλλον» (1998): *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, 109-113· το παράθεμα: 112.